

Державний
історико-культурний заповідник м. Острога

Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина»
імені князів Острозьких

ОСТРОЗЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

Випуск 10

Острог
2018

ББК 63.3 (4 Укр - 4 Рівн)
УДК 908 (477.81)
О-77

Острозький краєзнавчий збірник/Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. – Випуск 10. – Острог, 2018. – 272 с.

До збірника увійшли матеріали П'ятнадцятої наукової конференції «Острозькі краєзнавчі читання», яка відбулася 22 листопада 2018 року в місті Острозі Рівненської області. Доповіді та повідомлення учасників конференції об'єднані в розділи: «Археологія та історичне краєзнавство», «Книгознавство».

Редакційна група:

Микола Манько (керівник)
Марія Данилюк
Світлана Позіховська
Володимир Бондарчук
Тетяна Глушман

Матеріали друковані згідно з оригіналами авторських текстів і прийнятою авторами системою посилань на джерела.

У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

© Державний історико-культурний заповідник м. Острога
© Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина»
імені князів Острозьких, 2018

Волинська церковна книга у бібліотеці Мукачівського василіянського монастиря в середині XIX ст.: географія видань, тематика, статистика

Мукачівський василіянський монастир св. Миколая на Чернечій Горі упродовж століть до вигнання з нього греко-католицьких ченців радянським режимом і передачі його РПЦ у 1947 р. був основним чернечим та інтелектуальним осередком місцевої василіянської провінції і всієї Мукачівської єпархії; а до 1766 р. – ще й місцем, де перебувала резиденція місцевих єпископів. Обитель неодноразово зазнавала руйнувань і в XVI та XVII ст. кілька разів пустувала, що спричинило втрату найстарших документів з її історії, історії єпархії і всього краю. Та саме архів і книгозбірня цього монастиря стали найбільшими на Закарпатті. У 1951 р., тобто вже після передачі давніх документів і всіх видань 1914-1944 рр. в Державний Архів Закарпатської Області (ДАЗО), бібліотека обители нараховувала 6400 книг 17 мовами [14, с. 21-37; 15, с. 132; 16, с. 291-302].

Мукачівський василіянський монастир св. Миколая на Чернечій Горі.
Джерело: Lehoczky Tivadar. A beregymegyei görögyszertartásu katolikus lelkészségek története a XIX. század végeig. Munkács 1904, c. 170.

Монастирський архів і бібліотека вже не існують як цілість. Їх у часи СРСР розформували: матеріали, крім ДАЗО, передали до бібліотеки Ужгородського університету та Закарпатського краєзнавчого музею. Оскільки ці колекції документів і книг були важливим джерелом, з якого черпали інформацію для досліджень історики-василіяни, зокрема, о. Йоанникій Базилевич, о. Анатолій Кралицький, о. Гліб Кинах, численні автори з-поза Василіянського Чину, то й історія цих збірок становить значний науковий інтерес. Потенціал відповідних досліджень виходить поза рамки історичного краєзнавства, бо збережені матеріали, що походять з Мукачівського монастиря, були зібрані й містять інформацію про терени від Франції на Заході до Росії на Сході, від Італії та Балкан на півдні до Скандинавії на півночі, а також з широкого спектру суспільного життя: від релігії до економіки.

У фонді №64 ДАЗО, створеному на основі архіву Мукачівського монастиря, є каталог книг слов'янськими мовами з його бібліотеки під Назвою «Спысь Кныжокъ Языковъ словянскихъ, находячыхъ ся въ кныжныци Честного Монастыря Свя. Ныколы на гори Чернцивъ пры Мункачевы, Чина Святого Васыля Великого». На 15 аркушах реєстру під 279 пунктами вписані церковні книги різними мовами з інформацією про їх розташування у 1) шафах бібліотеки, 2) на полицях цих шаф і 3) під інвентарними номерами. Каталог структурований: у верхніх колонитулах кожної сторінки вказані такі розділи:

- Святоє Пысание – пункти (пп.) 1-18 каталогу
- Богословие:
 - а) св. Отцы – пп. 90-92
 - б) катихизисъ – пп. 93-102
 - в) догматика – пп. 103-108
 - г) нравственное – пп. 109-118
 - г) аскетика – пп. 119-148
 - д) проповиди – пп. 149-182
- История церковная и жития святыхъ – пп. 183-200
- Законодавство церковное – пп. 201-215
- Кныжки свитского предмета – пп. 216-279

В нумерації каталогу є прогалина між №№19–89 включно, що свідчить про втрачені аркуші, на яких була інформація про 82 книги. Тобто, відсутнє завершення розділу «Святе Письмо» і початок розділу «Богослов'я» – його параграфу «Св. Отці». За логікою структури каталогу, між обома вказаними розділами у ньому мав бути вміщений розділ, присвячений богослужбовій літературі – обов'язковій у літургійному житті. Теж у списку через помилку укладача відсутній №144 (після № 143 іде №145) [1, арк. 7зв.].

В радянський період каталог датували 2 пол. XVIII ст., що зазначили на титульному аркуші архівної справи. Це датування помилкове, бо у списку є видання XIX ст., найпізніші з яких були опубліковані у 1856 р. [1, арк. 15].

У каталог, попри його назву, внесені кілька книг латинню. Перша – праця Йогана Гербінія «*Religiosae Kijovienses cryptae, sive Kijovia subterranea*», видана в Єні у 1675 [1, арк. 11зв]. На мою думку, це видання лютеранського автора укладач вмістив з огляду на його тематику: воно присвячене головному чернечому осередку Київської Церкви Печерському монастирю, до якого монахи з Мукачеве та інших монастирів Мукачівської єпархії ходили як паломники і в XVIII, і в XIX ст. Аналогічним є випадок із латиномовною працею холмського унійного єпископа Якова Суші «*Phoenix tertiato redivivus sive imago longe vetustissima, Virginis Matris Chelmensis*», виданою 1684 р. у Замості [1, арк. 11зв.], а також із чотирма примірниками регламенту Віденської греко-католицької семінарії [1, арк. 12 зв.]. Є у каталозі і рукописи. Це чернечі правила ЧСВВ авторства Йосифа Веляміна Рутського і копія «Зерцала...» із унівського видання 1618 р., виконана 1742 р. [1, арк. 7зв.; 7, с. 33]. Зрештою, слов'янська церковна книга в бібліотеці монастиря була не єдиною – сусідила із виданнями латинською мовою, внесеними до іншого каталогу [2].

«Спысь...», попри втрачені аркуші, є унікальним джерелом, яке дозволяє аналізувати зміст і структуру бібліотеки Мукачівського василіянського монастиря, а також походження її книг, бо у більшості випадків вказані місця їх видання, або назви робіт і прізвища авторів дозволяють ідентифікувати ці місця. Визначенню наявності і частки церковних книг видавничих центрів історичної Волині у комплексі книг слов'янськими мовами бібліотеки монастиря присвячена ця розвідка. Тему волинської книги на історичному Закарпатті у своїх дослідженнях зачіпали Ярослав Ісаєвич, Микола Лелекач, Василь Микитась, о. Олександр Монич, Естер Ойтозі, Василь Пагіря, о. Атанасій Пекар, ЧСВВ, Олексій Петров, архимандрит Василій Пронін [3; 4, с. 285; 5; 8, с. 122; 13; 14, с. 31; 15, №13, с. 149; 16, с. 248-248, 295-302]. Примітно, що саме угорська дослідниця Естер Ойтозі спростувала теорію історика Антонія Годинки, що Закарпаття в межах колишнього Угорського королівства отримувало книги переважно з Москви. Ойтозі ствердила: «Фонд імовірніше є українським; зустрічаються львівські, острозькі, крилоські, унівські, чернігівські, почаївські, київські виходи» [11, с. 296].

Отож першою книгою, внесеною у «Спысь...», у розділі «Святе Письмо», є Острозька Біблія видання Івана Федоровича/Федорова 1581 р. Вона внесена до каталогу як №1 під дещо модифікованою назвою:

№1 – Библиа сирѣчь Книга ветхого и нового завита – напечатана въ

Острозь Іоанномъ Ѳеодоровичемъ зъ Москвы 1581. г. Вольумень 1 in folio (ежемпляръ красывй) [1, арк. 2].

З інших джерел знаємо, що у монастирі було два примірники Острозької Біблії – передані потім до краєзнавчого музею [5, с. 149; 16, с. 297, 301]. Другий примірник цієї пам'ятки українського книгодрукування, вочевидь, був внесений на одну з втрачених сторінок каталогу. Загалом «Спысь...» містить два видання, що побачили світ в Острозі. Другим є внесені під №90 до параграфу «Св. Отці» у богословському розділі твори св. Василя Великого:

№90 – Святыи Васылий Велький. Острогъ 1594 повелѣниемъ и коштомъ К. Константына Острожского (часть сочинений свят. Отца) – Vol. 1 in folio [1, арк. 3].

Наступне волинське видання бібліотеки обителі – публікація друкарні у Рохманові біля Шумська, вміщена у параграфі «Проповіді»:

№150 – Евангелие поучительное Кирила Транквилиона – Рохмановѣ. 1669. Vol. 1 in folio [1, арк. 9]. До слова, в бібліотеці УжНУ є примірник із книг Углянського монастиря, що згодом належав Ужгородській семінарії [5, с. 150; 6, с. 57; 16, с. 248].

Найбільше волинських книг бібліотеки монастиря, які подає «Спысь...», походили з василянської друкарні Почаївського унійного монастиря Успіння Пресвятої Богородиці. Це 19 примірників – 16 назв. З них 17 примірників (14 назв) включені до каталогу у розділ «Богослов'я» і два примірники (дві назви) – до розділу «Церковне законодавство». Назви видань у каталозі часто не цілковито співпадають з оригінальними; вони показові тим, що передають особливості живої української мови, носієм якої був укладач списку, тож їх доцільно подати збереженими. Отож у богословському розділі є видання:

№102, § катехизм – Народовѣщание или слово къ народу католическому. Почаевъ. 1778. vol. 1 in 4° [1, арк. 4]. У бібліотеці УжНУ є чотири примірники, з яких один, частково збережений, – з Мукачівського монастиря [6, с. 73; 7, с. 64].

№110, § моральне богослов'я – Богословие нравоучительное (*переведене* зъ отца Антуанъ). Почаевъ 1776. vol. in 4° (тє тильки першый томъ) [1, арк. 6]. Вочевидь, рік виходу «1776» вказаний у каталозі неправильно, бо відоме почаївське видання цієї книги 1779 р., а також видання «Богословія нравоучительная» 1751, 1756 і 1787 рр. У бібліотеці УжНУ є два примірники видання 1751 р. і один – 1779 р., але вони походять з єпископської бібліотеки [6, с. 70, 74; 16, с. 248; 17, с. 280, 281, 283];

№121, § аскетика – Оумы отъ Кемпиѣ. О подражании Хрыста. Почаевъ 1764. Vol. 1. in 8° [1, арк. 7]. У бібліотеці УжНУ є чотири примірники, але з єпархіяльної бібліотеки [6, с. 73].

№122, § аскетика – *Өомы отъ Кемпиѣ тогожь сочинения в̂ еѣземпляры* [1, арк. 7];

№126, § аскетика – *Зерцало Богословия Кирила Транквилиона. Почаевъ 1790. Vol. 1 in 8°* [1, арк. 7];

№127, § аскетика – *Зерцало иншый еѣземпляръ* [1, арк. 7];

№133, § аскетика – *Образ прымырениа гришного чоловика зъ Богомъ чрезъ десятодневныи газглагольствыи. Почаевъ 1796. Vol. 1 in 4°* [1, арк. 7зв.]; Це праця о. Йосифа Торжевського, ЧСВВ. Її примірник з епархіальної бібліотеки є в бібліотеці УжНУ [6, с. 71; 16, с. 248].

№134, § аскетика – *Образ и пр. тогожь сочинения г̂ инши еѣземпляры* [1, арк. 7зв.];

№145, § аскетика – *Methodus missionem. O.S.B.M.* (латинська и польська) Почаевъ 1772. *Vol. 1 – 8°* [1, арк. 7зв.]; Це методичний підручник василіянських місій о. Корнила Срочинського [10].

№146, § аскетика – *Methodus u np.* тоже сочинение [1, арк. 7зв.];

№158, § проповіді – *Сѣмья слова Божия. Поучения на недильи всѣого лѣта. Почаевъ 1781. Vol. 1. in folio* [1, арк. 9зв.; 16, с. 248];

№162, § проповіді – *Бесѣды Парохиальныя – зъ польского переведени Валерианомъ Сиеницкимъ (без начала) Vol. 1 – in 8°* [1, арк. 9зв.];

№163, § проповіді – *Бесѣды [тоже сочинение но переизд чзъ польщеньи, без начала] Vol. 1 – in 4°* [1, арк. 9зв.];

№164, § проповіді – *Слово о святомъ между Восточною и Западною Церковию соединению. Киръ Михаила Олсавшого. Почаевъ 1769. Vol. 1 – 4° (по латыни и руски)* [1, арк. 9зв.]; Це знакове видання мукачівського єпископа Мануїла Михаїла Ольшавського [3, арк. 4-5; 12], варте окремої розвідки.

Двома почаївськими виданнями, представленими у каталозі бібліотеки Мукачівського монастиря, в розділі «Церковне законодавство», є:

№210, § церковне законодавство – *Summariusz regul O.S.B.M. Bazylego Wielkiego. Poczajew. 1751. vol. 1. 8°* [1, арк. 12];

№211, § церковне законодавство – *Summariusz u np.* тогожь сочинения в̂ еѣземпл. [1, арк. 12].

Тож «Спысь...» містить 2 острозьких видання – 2 примірники, 16 почаївських видань – 19 примірників, 1 рохманівське видання – 1 примірник.

У комплексі друкованої церковної книги слов'янськими мовами каталогу (це 153 примірників книг, без видань світського характеру) волинська книга займає частку 14,4%. Для порівняння, київські церковні видання також становлять 14,4%, львівські – 12,4%, загалом церковні видання друкарських осередків Галичини (Крилос, Львів, Унів) – 13,7%, віденські – 8,5%, будинські – 7,8%, трнавські – 7,2%. Інші церковні видання

були друковані в Бересті (1), Вільно (1), Єв'є (1), Єні (1), Загребі (1), Замості (1), Каліші (1), Калочі (1), Кошицях (4), Кракові (8), Маріанці біля Братислави (1), Познані (4), Празі (2), Сандомирі (1), Санкт-Петербурзі (3), Торуні (1). Неідентифікованими залишаються 8,4% друкованих книг слов'янськими мовами (13 примірників): кирилицею (5) і латинкою (8). Якби збереглися всі сторінки каталогу, то частка волинської книги могла б бути іншою. Але немає сумнівів, що в такому разі сукупна частка волинських, галицьких та київських видань тільки зросла б – особливо завдяки широкому поширенню на Закарпатті львівських та київських літургійних книг, про що свідчить, наприклад, каталог книг, які були забрані з Мукачівського монастиря до бібліотеки УжНУ [6; 7].

Відомо, що в бібліотеці Мукачівського монастиря був «Службеник», виданий у Почаєві в 1765 р. У бібліотеці УжНУ з почаївських видань, які були забрані з Мукачівського монастиря, є «Литургия иже во св. отца нашего Иоанна Златоустого...» 1765 р. і «Часослов» 1811 р. Там же є волинські видання з єпископської бібліотеки – ще один примірник «Литургия...», «Октоих, си ест осмогласник...» 1770 р., «Возслѣдование колѣнопреклонних молитв...» 1780 р., «Триодион, си есть трипѣснец...» 1784 р., «Богогласник» 1790 р., «Молитослов» 1793 р. [6, с. 73, 74, 75, 77; 7, с. 64, 68]. Тепер годі встановити, чи ці видання єпископської бібліотеки були у ній ще під час перебування резиденції єпископів у монастирі на Чернечій Горі.

Отож церковна книга церковнослов'янською і руською (українською) мовами із волинських центрів книгодрукування XVI-XIX ст. була широко представлена в бібліотеці Мукачівського василіянського монастиря. У поточній розвідці завдяки «Спысу...» вдалося зафіксувати 19 найменувань видань Острога, Почаєва та Рохманова, серед яких найповніше представлені книги василіянської друкарні Почаївського монастиря Успіння Пресвятої Богородиці. Втім, перелік цих видань у книгозбірні головного чернечого осередку Мукачівської єпархії залишається відкритим. Багато білих плям у цій темі могло б усунути введення до наукового обігу згаданого у статті 540-сторінкового каталогу монастирських книг, складеного архим. Васиєм Проніним у 1951 р. уже після вигнання василіян з монастиря, але до вивезення звідти бібліотеки.

Джерела та література

1. ДАЗО, ф. 64, оп. 1, спр. 1665.
2. ДАЗО, ф. 64, оп. 2, спр. 1046.
3. ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 45.
4. Ісаєвич Ярослав. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002.
5. Лелекач Микола. Культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVII-XVIII ст.// Наукові записки Ужгородського державного університету, т. 9. Ужгород 1954, с. 141-163.

Волинська церковна книга у бібліотеці Мукачівського василіянського монастиря в середині XIX ст.: географія видань, тематика, статистика

6. Микитась Василь. Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог, ч. 1. – Ужгород, 1961.
7. Микитась Василь. Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог, ч. 2. – Львів, 1964.
8. Микитась Василь. Давня література Закарпаття. Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму. – Львів, 1968.
9. Монич Олександр. До історії бібліотеки Мукачівського монастиря // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства (збірник наукових праць) / відп. ред. І. В. Сабадош. Вип. 23. – Ужгород, 2018. – С. 217-228.
10. Назарко Іриней. Методичний підручник василіянських місій о. К. Срочинського // Записки ЧСВВ, секція 2. – Т. 9 (15). – Вип. 1-4. – Рим, 1974. – С. 142-151.
11. Ойтозі Естер. Доля українських стародруків у Східній та Північно-Східній Угорщині// Український археографічний щорічник. – Т. 4. – Вип. 1. – Київ, 1992. – С. 295-297.
12. Олсавшкій Міхаїл Мануїль. Слово в сватомь между Восточною и Западною Церковію соединеніи. – Почаевъ, 1769.
13. Пагиря Василь. Де архів Мукачівського монастиря? // Дукля 2. Пряшів, 1996. – С. 64-67.
14. Пекар Атанасій, ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 3: Монаше життя, Ужгород, 2014.
15. Петров Алексей. Старопечатныя церковныя книги въ Мукачевѣ и Ужгородѣ // Листокъ 13 (1892) 148-149; 14 (1892) 160-162; 15 (1892) 17-173.
16. Пронин Василий. Собрание трудов/ сост. Александр Монич, Юрий Данилец. – Ужгород, 2010.
17. Getka Joanna. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku.* – Warszawa, 2017.

Наукове видання

Острозький краєзнавчий збірник

Випуск 10

Упорядник Манько М. П.

Набір і верстка Бондарчук В. О., Глушман Т. Л.
Художнє оформлення обкладинки Бендюк М. М.

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 21,85. Наклад 75 пр.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «Times New Roman».

Видавець СПД Свиначук Р. В.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ №27 від 29 липня 2004 р.

Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net